

ŞAHİN, Hasan, “İslam Hukuk Literatüründe Eşyayı Nefîse ve Eşyâyı Hasîse Kavramları ve Fer’î Meselelerdeki Görünümleri”, İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2016, Sayı: 2, ss. 56-70.

İSLÂM HUKUK LİTERATÜRÜNDE EŞYÂYI NEFÎSE VE EŞYÂYI HASÎSE KAVRAMLARI VE FER’Î MESELELERDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

Araş. Gör. Hasan ŞAHİN*

Özet: İslam hukuk literatüründe eşyayı nefîse ve hasîse ayrımı, mal tasnifleri içerisinde yer alan fakat geri planda kaldığı için vurgulanma ihtiyacı olan bir tasniftir. Eşyayı nefîse, değerli ve kıymetli şeyleri ifade etmekte, eşyayı hasîse ise, değeri düşük ve ucuz ürünlerin genel bir isimlendirmesi olarak kullanılmaktadır. Bu ayrım, malların kıyemî-misli şeklindeki vasa ait sınıflandırılması gibi, eşyanın değer olarak sınıflandırılmasına ve böylece meselelerin anlatımında tekrara gitmeden kavramsal bir atıfla konuların anlaşılmasına hizmet etmektedir. Şu da unutulmamalıdır ki, bu kavramların içerdiği eşya ve mallarla ilgili değerlendirmeler, örften bağımsız düşünülemez.

Anahtar kelimeler: İslam hukuku, mal, eşya, değerli, ucuz.

“Eşyayı Nefîse” And “Eşyayı Hasîse” in Literature of Islamic Law And Their Appearance in Furu

Abstract: Literature of Islamic law there is a differentiation between “eşyayı nefîse” and “eşyayı hasîse” in property classification but this issue is not examined well because of this it needs to stress. Eşyayı nefîse means that costly properties and eşyayı hasîse means that cheap properties. This differentiation contributes like Qiyemî-misli that classification about attribute of properties and classification of properties with their price, in this way to make understand the issues it makes conceptual framework. We have to be careful in this concept analysis of properties and goods cannot think independent from custom/urf.

Key words: Islamic law, property, goods, costly, cheap.

* * *

* Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD, hasan.sahin@omu.edu.tr

Giriş

Klasik fıkıh kaynaklarında “el-eşyâ’ün-nefise” ve “el-eşyâ’ül-hâsîse” kelime terkipleri farklı konular bağlamında ve farklı terkiplerde yer alan kavramlardır. Usûl konularında doğrudan yer almayan ancak fıkıh eserlerinde ferî meseleler içerisinde dağınık şekilde bulunan bu kelimeler, esasen eşya hukukunun daha net anlaşılmasında yardımcı kavramlardır. Çünkü mal kavramı ve mal tasnifleri eşya hukukunun anlaşılmasında önemli faktörlerden olup, eşyayı nefise ve hasîse kavramları da mal tasnifleri bağlamında yer alan ancak vurgulanma ihtiyacı olan hususlardandır. Mesela, kıyemî-misli mal ayrımı nasilki alış-veriş hukukunda başvurulmuş ve bir takım hak ve sorumlulukların tespitinde kullanılan bir tasnifse, eşyayı nefise ve hasîse ayrımı da benzer bir sürece hizmet etmektedir. Bu bağlamda Mecelle’de geçen, *vedîa şeklinde emanet alınan mal, eşyayı nefiseden ise mal sahibine emanet alan bizzat teslim etmeli* şeklindeki kural,¹ burada ele aldığımız eşya ayrımının bir yansımasıdır. Mecelle’nin bu kuralında pahalı ve kıymetli şeylerin tamamı tek tek sayılmamakta, burada ele aldığımız eşyayı nefise ve hasîse tasnifine göre meseleyi halletmektedir.

Çalışmamızda ilgili kavramların Temel İslâm İlimleri olan Arapça, Tefsir, Hadis ve Kelam ilimlerindeki kullanımları ile ilgili örnekleri verilmiştir. Daha sonra bu kavramların İslam hukukundaki kullanımı ayrı bir başlıkta temel dört alan olan ibadetler (*ibâdât*), aile hukuku (*münâkehât vs.*), muâmelât (*alış-veriş vs.*) ve ceza hukuku (*ukûbât*) bağlamında ele alınmıştır. Böylece bu kavramların başta İslâmî ilimler olmak üzere İslâm hukukundaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle eşyayı nefise ve hasîse kavramları Arapça dil bilimi açısından ele alınarak kelime terkiplerinin oluşumu incelenmiştir. Daha sonra bu kavramların sözlük, terim ve diğer bilim dallarıyla ilişkisi kurulmuş ve böylece genel anlamda bir tespit yapılmıştır. İslam hukukundaki terim anlamı ve temel fıkıh meselelerindeki görünümüne örnekler verilmiş ve sonuç kısmı yazılarak çalışma sonlandırılmıştır.

I Etimolojik Tahlil

Sözlük ve terim anlamlarına geçmeden önce kavramların dil bilimi açısından tahlili yerinde olacaktır. Bu kelime terkiplerinin oluşumu şu şekildedir: “Eşyâ”, Arapça kırık çoğul şeklinde ifade edilen, düzensiz çoğul

¹ Bkz. *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, Heyet (hızl.), Necîb Havâvînî (thk.), yy., ty., mad., 829.

(*cem'ü teksîr/kırık çoğul*) kalıbından yapılan “şey” kelimesinin cem'idir.² “hasîse ve nefîse” kavramları “faîl” vezninden türemiş olan bir sıfatı müşebbehe³ olup “en-nefîse” ve “el-hasîse” kavramlarının sonundaki müenneslik “tâ”sı buldukları sıfat tamlaması/terkip neticesi ilave edilmiştir. Yani “eşya” kelimesi “şey” kelimesinin kırık çoğulu olması ve kırık çoğulların terkip uyumları müennesle yapılması nedeniyle, yalın halde “hasîs” ve “nefîs” şeklinde geçen bu kelimeler, sıfat-mevsuf uyumu açısından çoğul olduklarını göstermek için gerekli olan sonlarına müenneslik alameti olan “tâ” harfini almıştır. Böylece “el-eşyâ'ün-nefîse ve el-eşyâ'ül-hasîse” terkipleri meydana gelmiştir.⁴ Bu kavramların yalın halleri, “eş-şey'ün-nefîs ve eş-şey'ül-hasîs” şeklindedir.

II Kavramsal Tahlil

A) Eşyayı Nefîse ve Hasîse Kavramlarının Sözlükte ve Farklı Bilim Dallarındaki Anlamı

Eşya kelimesi sözlükte, istemek ve arzu etmek anlamına gelen “şey” kökünden türemiş çoğul bir isimdir. O halde eşya, istenilen arzu edilen hususları ifade etmektedir. Nefîse kelimesi ise, “nefs” kökünden türemiş bir isimdir. Firûzâbâdî, *el-Kâmûs'ul-Muhît'te* “nefîse” kavramını “çok mal”⁵ şeklinde sayısal bir kesret anlamında tanımlamışsa da, İbn Manzûr (ö. 1311) *Lisânü'l-Arab'da* ve İbn Fâris (ö. 1004) *Mekâyisü'l-Lüga'da*, “rağbet edilen”⁶ şeklinde sayısal çokluk değil, “kıymet ve değerli olma” anlamında tanımlamışlardır. *Ahterî Kebîr'in* müellifi Karahisârî (ö. 1560-61) de bu kavramı, “üstün, kıymetli ve insanların rağbet ettiği”⁷ şeklinde tanımlamıştır. Daha sonra ifade edileceği üzere “nefîse” kavramının “değerli

² Bkz. Mustafa el-Çalâyînî, *Câmiü'd-Dürûsü'l-Arabiyye*, Ali Süleyman Şübbâre (thk.), Dimeşk: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2007, s. 223.

³ Sıfatı müşebbehe, mevsufun aslında sonradan meydana gelmeyen yani, onun aslında sâbit olan vasıfları ifade eder. Bkz. Çalâyînî, *Câmiü'd-Dürûs*, ss. 168, 170.

⁴ Bkz. Mahmûd İsmail Sînî-İbrâhim Yûsuf es-Seyyid-Muhammed er-Rufâi'ş-Şeyh, *el-Kavâidü'l-Arabiyyetü'l-Müeyyere-1*, Ma'hadi Lügati'l-Arabiyye, ty., s. 121.

⁵ Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûs'ul-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012, s. 578.

⁶ Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisân'ül-Arab*, VI, Beyrut: Dâru Sadr, 1414, s. 238; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Abdusselam Muhammed Hârûn (thk.), V, Dâru'l-Fikr, 1979, s. 461.

⁷ Mustafa b. Şemseddin Karahisârî el-Ahterî, *Ahterî Kebîr*, I-II, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310, s. 317.

malları” ifade etmesi, İslam hukukundaki kullanımına daha uygun düşmektedir.

Sözlükte hasîse kelimesi, Arapça “hasse” fiilinden türemiş olup, “hakîr ve aşağı seviyede olma” anlamına gelmektedir.⁸ Karahisârî, *pahası çok olup rağbet edilen şeylere “nefise”, pahası az olup rağbet edilmeyen şeylere de “hasîse”* denildiğini, böylece bu iki kavramın birbirinin zıt anlamlısı olduğunu belirtmektedir.⁹

Eşyayı nefise ve hasîse kavramlarının disiplinler arası bir anlam etkisi olmalıdır. Bu nedenle diğer bilim dallarında nefis ve hasîs kavramlarının anlam farklılıkları, bu hususta kayda değer bilgiler sunabilecek ve fakihlerin “kıymetli mallar”ı ifade için daha farklı kelimeler yerine neden “nefis” kelimesini, “ucuz ve değeri düşük mallar” için de neden “hasis” kelimesini seçtiklerini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda meselâ, Fahreddin er-Râzî (ö. 1210), infak ve sadaka ile ilgili ayetleri¹⁰ yorumlarken, burada infak edilecek şeyin hem eşyayı nefiseden hem de hasîseden olabileceği ve eşyayı nefisenin de hasîsenin de “helal” mallar olduğunu vurgular. “*Aksi halde illa infak, kaliteli ve üstün maldan verilecek diye bir şart koşulamaz demektir.*”¹¹ Şu halde Râzî, bu kavramların birisinin üstün ve rağbet edilen diğerinin ucuz ve rağbet edilmeyen anlamına geldiğini kabul etmekle birlikte, bu kavramların “helal olma” yönüne dikkat çekmektedir. Sem’ânî (ö. 1096) eserinde

(أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنٌ رَّحْمَةً رَبِّكَ) ayetinde¹² geçen “hazineler” ifadesini, “eşyayı nefise” olarak ifade etmiş ancak kavramsal bir açıklama yapmamıştır. Yani Sem’ânî, bu kavramların bilinen, maruf kavramlar olduğundan hareketle ayrı bir açıklamaya ya da örneklendirmeye ihtiyaç duymamıştır.¹³

⁸ İbn Manzûr, *Lisân’ül-Arab*, VI, s. 64; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 541; Muhammed Revvâs Kal’acî, *Fıkıh Lugatı*, Ayhan Ak (çev.), İstanbul: Ocak Yay., 2012, s. 231.

⁹ Karahisârî, *Ahterî Kebîr*, I-II, s. 217.

¹⁰ Bkz. Bakara 2/267; Âli İmrân 3/92; Yusuf 12/54,55; Sa’d 38/21-25.

¹¹ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihü’l-Gayb*, VII, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420, s. 53.

¹² “Yoksa mutlak güç ve çok bağışlayan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?” Sâd 38/9.

¹³ Bkz. Ebü’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’an*, Yasir b. İbrâhim ve Ğuneym b. Abbas b. Ğuneym (thk.), IV, Riyad: Dâru’l-Vatan, 1997, s. 426.

İbn Ferrâ el-Bağavî (ö. 516 h.), hırsızlık haddinin bildirildiği rivayeti şerh ederken hadis metninde geçen “üç dirhem”in, dinar cinsine çevrilmesi gerektiğini, çünkü eşyayı nefîse/kıymetli şeylerin değeri, dinar ile ölçülebileceğini zikretmektedir.¹⁴ Böylece hırsızlık suçunun had cezası uygulanmasının sınırı ile eşyayı nefîse arasında bir irtibat kurulmuştur.

Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911 h.), varlıkların birbirine olan üstünlüğünü izah ederken, nefîse kavramını varlıkların değerli fiillerini ifade ederken kullanmakta ve bir varlığı üstün kılan hususların üstün vasıflar ve değerli/üstün (*nefise*) fiiller olduğunu ifade etmektedir. Burada müellif, varlıkların cisim itibarıyla eşit olduğunu, onları birbirinden üstün kılan özelliklerin vasıf ve fiilleri olduğunu ifade ederek nefîse kavramı ile bu üstünlüğü açıklamıştır.¹⁵

B) İslam Hukuk Terimi Olarak “Eşyâyı Nefîse ve Hasîse” Kavramları

Bir İslam hukuk terimi olarak eşyâyı nefîse, değerli, pahalı ve insanların elde etmek için para, emek ve çaba harcadıkları maddî değeri olan malları ifade etmektedir. Eşyayı hasîse ise, tam tersi anlamıyla, değersiz, ucuz ve insanların elde etmek için çaba harcamadıkları maddî değeri çok düşük olan malları ifade etmektedir. İslam hukukunda ferî bir çok meselenin açıklanmasında bu iki kavram, birbirinin zıt anlamlısı olarak kullanılmaktadır.¹⁶ Ayrıca bir kısım eserlerde nefîse kavramının eş anlamlısı olarak “şerîfe”, “hasîse” kavramının eş anlamlısı olarak da “hakir” ya da çoğulu olan “muhakkarat” kelimeleri kullanılmaktadır.¹⁷

¹⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ud b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Bağavî, *Şerhu’s-Sünne li’l-Bağavî*, Şuayb Arnavud ve Muhammed Zehir eş-Şâviş (thk.) X, Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983, s. 314.

¹⁵ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Habâik ve’l-Ahbâri’l-Melâik*, Ebû Hâcir Muhammed (thk.) Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985, s. 226.

¹⁶ Krş. Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü’n-Neyyire alâ Muhtasari Kudûri*, I, el-Matbaatü’l-Hayriyye, 1322, s. 183.

¹⁷ Bkz. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanaî’ fi Tertibi’s-Şerâi’*, V, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986, s. 134; Muhammed b. Abdullah el-Huraşî, *Şerhu Muhtasari Halil li’l-Huraşî*, IV, Beyrut: Dâru’l-Fikr, ty., s. 170; İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâi en-Nisâbüri, *Nihâyetü’l-Matlub fi Dirâyeti’l-Mezheb*, Abdulazîm Mahmûd ed-Deyyib (thk.), III, Dâru’l-Minhâc, 2007, s. 127.

Mecelle'de, mücevher gibi değerli malların emanet olarak alınması durumunda, ödünç alanın malı bizzat kendisinin mal sahibine teslim etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Burada Mecelle, eşyâyı nefise için mücevherat gibi şeyler ifadesini kullanmıştır.¹⁸ Şu halde Mecelle'nin, altın, gümüş ve elmas gibi pahalı mücevherleri, eşyâyı nefise kapsamında değerlendirdiğini anlıyoruz.

Aile hukukunda evlilikte denklik konusunda karşımıza çıkan nefise ve hasîse kavramları, burada erkekte aranan denklik vasıflarından meslek (*hırfet*) konusunda kullanılmaktadır. İslam hukukçularının birçoğu evlilik saadeti açısından denkliği değerlendirme konusu yapmışlardır. Erkek tarafının kıza denk olması şeklinde anlaşılan bu denkliğe konu olan hususlardan birisi de erkeğin mesleğidir. Erkeğin mehir ve nafakaya muktedir olması genel itibarıyla mal konusundaki denklik için yeterli görülürken, bir kısım mesleklerin toplum tarafından aşağı seviye meslekler olarak görülmesi, bir kısım fakihlerce denkliğin bulunmamasına bir sebep sayılabilmektedir. Aşağı seviye mesleklerin zaman ve yere göre değişebileceği anlayışından hareketle müellifler meslek konusunu nefise ve hasîse kavramlarıyla açıklamışlardır. Buna göre, toplum tarafından rağbet gören üst seviye meslekler "nefise" kavramı ile ifade edilirken, toplum tarafından aşağı seviye meslek grupları "hasîse" kavramıyla ifade edilmiş ve bu kavramların ifade ettiği meslekler örfe havale edilmiştir.¹⁹ Zira tarihi süreçte bir dönem için aşağı seviye sayılan meslekler, farklı bir zamanda üstün sayılabilir. Benzer şekilde dünyanın bir yerinde üstün sayılan meslekler, başka bir toplumda aşağı seviye sayılabilir.²⁰

III "Eşyâyı Nefise ve Hasîse" Ayrımının Hukûkî Zemîni ve İslam Hukuk Literatüründeki Görünümleri

A) "Nefise ve Hasîse" Ayrımının İlişkili Olduğu Mal Tasnifleri

İslam hukuk terimi olarak mal, en genel tanımıyla *istifade edilmesi mümkün olan her şeyi*²¹ ifade eder. Daha teknik olarak ifade etmek gerekirse,

¹⁸ "Mücevherat gibi eşya-yı nefiseden olan âriyeti, muîrin kendisine teslim etmek lâzımdır." *Mecelle*, mad., 829.

¹⁹ Bkz. Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mevsûat*, V, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1993, s. 25; Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 196.

²⁰ Nitekim Mecelle'de "Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkar olunamaz." şeklindeki kural, bu hususu ifade etmektedir. Bkz. *Mecelle*, mad., 39.

²¹ Muhammed Revvâs Kal' acî, *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye el-Müeyyessera*, II, Beyrut: Dâru'n-Nefâes, 2010, s. 1714.

insanların sahip olduğu, istifade edebildiği, kanunun meşru gördüğü ve maddi değeri olan şeyler maldır.²² Buna göre bir hususun mal kabul edilebilmesi için, onun insanlara fayda sağlaması ve hukûkî olarak meşru olması gerekmektedir. Fakihler bu iki hususta hemfikir olmalarına rağmen konuyu bazı teknik detaylara ayırmışlar ve mal kavramına dahil olan hususlarla ilgili ihtilafa düşmüşlerdir.

Hanefiler'e göre mal, insanların elde etmek istediği, ihtiyaç halinde kullanılmak üzere saklanıp biriktirilen ve örfe göre istifade edilebilen (*müntefeun bih*) ve ekonomik değer taşıyan şeylerdir.²³ Cumhura göre ise mal, zaruri durumlar dışında da kullanılması ve fayda temin edilmesi meşru olan şeylerdir.²⁴ Özellikle biriktirilemiyor olması sebebiyle menfaatin mal kavramına dâhil edilmemesi, fakihler arasındaki ihtilafın ana sebebi olmuştur. Çünkü Hanefiler mal kavramını tarif ederken menfaati dışarıda bırakmışlar ve ona farklı bir konum vermişlerdir.²⁵ Bu bağlamda mal kavramının, Hanefiler'in kabul ettiği "mütekavvim mal" ve cumhurun kabul ettiği "meşru mal" şeklinde iki farklı anlamı vardır.²⁶ Makalede ele aldığımız eşyayı nefise ve hasîse de, istifade edilebilir ve meşru olma cihetlerinden burada ele alınan mal tasnifleriyle ilişkilidir.²⁷

Mütekavvim-gayrı mütekavvim ile meşru-gayrı meşru ayrımı en genel tasnif olup malın kıyemî-mislî ya da bâtın-zâhir olması ise malın daha

²² Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fikhî Luğaten ve Istilâhen*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1977, s. 344; Nihat Dalgın, "İslâm Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", *OMÜİFD*, sy. 11, 1999, ss. 103-104; Hasan Hacak, "Mal", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., XXVII, 2003, s. 461.

²³ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed b. Nuceym el-Misrî, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, V, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ty., s. 277; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, IV, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992, s. 501.

²⁴ Bkz. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*, III, Dâru'l-Fikr, ty., s. 10.

²⁵ Hanefiler mal kavramı dışında bıraksalar da, maddi bir karşılığı olduğu için menfaati, malı da kapsayan "mülk" kavramı içerisinde bir yer vermişler ve böylece menfaati de ekonomik bir değer olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Dalgın, "Mal Kavramı", ss. 104-105.

²⁶ Dalgın, "Mal Kavramı", ss. 103-104.

²⁷ İslâm hukukunda mal, ele alınış biçimine göre kıyemî-mislî, bâtın-zâhir ve mütekavvim-gayrı mütekavvim gibi değişik şekillerde tasnif edilebilmektedir. Bkz. Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fikhî*, s. 344.

özel vasıflarını ifade eden detay tasniflerdir.²⁸ Nitekim mütekavvim ve meşru ayrımı diğer tüm tasnifleri kapsayan genel ve teknik bir ayrımdır. Şüphesiz eşyâyı nefise ve hasîse ayrımı da kıyemi-misli ayrımı gibi eşya/malın bir özelliğini belirten bir ayrımdır/tasniftir.

1)Mütekavvim Mal

Mütekavvim mal kelimesini kavramsal anlamda Hanefiler kullanmaktadırlar. Onların kabul ettiği tasnife göre mal, mütekavvim ve gayrı mütekavvim olmak üzere iki kısma ayrılır. Fayda getirme ve hukuki (*dinî*) olarak meşru olma, mütekavvim malın iki temel özelliğidir. Bu özellikleri bulundurmayan mallar, gayrı mütekavvimdir. Gayrı mütekavvim mal ise hukuki olarak bir değer taşımamaktadır. Cumhur da Hanefiler ile malın taşınması gereken hususiyetlerle ilgili aynı kanaate sahip olsa da, mütekavvim-gayrı mütekavvim kavramlarını kullanmamakta bunun yerine malın fayda getiren ve meşru olması üzerinde durmaktadır.²⁹ Kanaatimizce bu kavramsal farklılık, isim farklılığı olup, içerik farklılığı değildir. Ancak Müslümanlara göre mütekavvim sayılmasa da zimmî için mal sayılan şarap gibi ürünler konusunda şöyle bir ihtilaf vardır; Hanefiler'e göre bir Müslüman'a ait şarabın itlafı tazmin gerektirmiyorsa da, zimmîye ait olan şarabın itlafı tazmin gerektirmektedir.³⁰ Cumhur'a göre ise böyle bir tazmin sorumluluğu yoktur.³¹

2)Meşrû Mal

Cumhur, mal kavramını açıklarken malın "meşru" olması üzerinde daha çok durmuşlardır. Hanefiler de malın meşru olması üzerinde durmuşlar ancak yukarıda izah edildiği üzere onlar meşru olmanın yanı sıra biriktirme ve koruma altına alınabilme (*ihraz*) şeklinde mala belli bir takım daha hususiyetler eklemiştir. Cumhur ise, meşru ve Müslümanların istifade edebiliyor olmasını malda beklenen vasıflar olarak kabul etmiştir. Cumhura göre, bu şekilde olmayan bir mal, gayrı meşru mal sayılmakta ve

²⁸ Bkz. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, s. 126; Hacak, "Mal", XXVII, s. 461.

²⁹ Bkz. Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, s. 10; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kına an Metni'l-İkna*, III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty., s. 152.

³⁰ Bkz. Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi'*, V, s. 134; Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl Ebu'l-Hasan Bürhânüddîn el-Mergînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedâ*, II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ty., s. 371.

³¹ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, s. 10; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kına*, III, s. 152

itlafı durumunda tazmin sorumluluğu gerekmemektedir.³² Şu halde cumhur ile Hanefiler mal kavramının, müntefun bih ve meşru olma şeklindeki iki hususiyetinde ittifak etmişlerdir. İhtilaf ise yukarıda ifade edildiği gibi tazmin bağlamında ve menfaatin mal kapsamına alınıp alınmamasıyla ilgili oluşmuştur.

B) “Eşyâyı Nefîse ve Hasîse” Kavramlarının İslam Hukukunda İlişkili Olduğu Ferî Meseleler

Eşyâyı nefîse ve hasîse kavramları fıkıh kaynaklarında bir çok farklı meselede değişik bağlamlarda geçmektedir. Tüm örnekleri burada ele almak mümkün olmasa da İslam hukukunun ibadetler (*ibâdât*), aile hukuku (*münâkehât*), alış-veriş (*muâmelât*) ve ceza hukuku (*ukûbât*) şeklindeki dört temel alanında bu kavramların kullanımı açısından ferî meselelerdeki görünümleri ve ayrıca farklı mezheplerde benzer kullanımlarına değinilecektir.

1)İbâdetler

İbâdetlerle ilgili olarak nefîse ve hasîse ayrımı kurban bayramında kurbanlık hayvanların seçilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Kurban ibadeti yerine getirilirken cılız iki hayvan yerine besili bir tane hayvanı kurban etmenin daha faziletli olduğunu ifade eden fakihler, köle azadı konusu ile bu hususu birlikte ele alarak mantikî bir mukayese yapmakta ve üstün özelliklere sahip yani nefis/nefîse bir köleyi azad etmek yerine, aşağı seviye yani hasis/hasîse iki köleyi azad etme konusunda seçim yapmak durumunda olan bir Müslüman'ın, aşağı seviye olan iki köleyi azad etmesinin daha efdal olduğunu ifade etmektedirler. Böylece kurban ibadetinde sayı değil kalitenin ön plana alındığını, köle azadında ise, sayının esas alındığını anlıyoruz. Fakihler kurbanlık hayvanın kaliteli ve üstün olmasını nefîse kavramına, ucuz ve kalitesiz olmasını da hasîse kavramına denk gelecek şekilde kullanmışlardır. Şu halde kaliteli, pahalı ve besili bir hayvan eşyâyı nefîseye, kalitesiz, ucuz ve cılız bir hayvan ise eşyâyı hasîseye örnektir.³³

2)Aile Hukuku

³² Bkz. Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, s. 220; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, s. 10; Buhûfî, *Keşşâfü'l-Kıma*, III, s. 152.

³³ Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû'Şerhu'l-Mühezzeb*, IX, Dâru'l-Fikr, ty., s. 162; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, VI, s. 127.

Aile hukukunda ilgili kavramların kullanıldığını görmekteyiz. Cinsel birliktelik yaşanmadan eşlerin ayrılması durumunda kadına verilecek olan hediye (*müt'a*)'nin özellikleriyle ilgili olarak Hanefiler, bu hediyenin kadının namazının sahih olacağı kadar bir kıyafet olması gerektiğini ifade ederken Serahsî, bu meselede Şafii'nin görüşünün, kadına verilecek olan hediyenin eşyayı nefiseden olması gerektiği yönünde olduğunu ifade etmektedir.³⁴ Serahsî bu naklinde, eşyayı nefiseyi toplumda yer alan örfе havale etmiştir.

3)Alış-Veriş

Sözlü iletişim kurmaksızın karşılıklı bedellerin teslimi şeklinde gerçekleşen bir alış-verişin (*teâtî*) geçerli olup olmadığına dair değerlendirmede, bazı eserlerde böyle bir satışın eşyayı hasîse için geçerli olduğu, eşyayı nefise için geçerli olmadığı ifade edilir. Ayrıca burada eşyayı hasîse, ekmek ve hububat gibi ucuz ürünlerden olduğu ifade edilerek konu örneklendirilmiştir.³⁵ Ebû Hanife (ö. 150 h.)'ye dayanarak Kudurî (ö. 1037), teâtîyi sınırlı şekilde geçerli kabul etmişse de Kâsânî (ö. 1191) bu görüşü eleştirerek hem eşyayı nefisede hem de eşyayı hasîsede teâtînin caiz olacağını belirtmektedir. Çünkü Kâsânî (ö. 587 h.) "bey" kelimesinin lugat olarak mübadele anlamı üzerinde durarak, bu mübadele de "rağbet edilen bir malın başka bir rağbet edilen mal ile değişimi" şeklinde olduğunu ve mübadelenin esası da teati, yani almak ve vermek şeklinde gerçekleştiğini belirtir. Ayrıca o, "Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticâretle..."³⁶ ayetinde "ticâret, bir şeyi bir bedel karşılığında başkasının kılmaktır ki, bu da 'teatinin' açıklamasıdır" demektedir. Sonuç olarak Kâsânî, teatinin sadece basit alış-verişlerde değil ticâretin her türünde caiz olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Esasen fakihlerin bu hususta ihtilafa düşmelerinin ana sebebi, ticari ilişkilerde bireylerin nizaya düşmesini önleme açısından alınan tedbirler nedeniyledir. Çünkü eşyayı nefisede teatiyi caiz kabul etmeyen fakihler, pahalı mallarda oluşacak herhangi bir belirsizliğin, halledilmesi güç zararlar meydana getirebileceğini düşünürler. Zira akidlerin karşılıklı icab-kabuller şeklinde söz ile kurulması evrensel olup, bu uygulama genel kabul görmüştür. Teati ise, evrensel bir alış-veriş türü olmayıp özellikler medeni toplumlarda yerleşmemiş bir uygulamadır. Bununla birlikte belli bir takım

³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, V, s. 82.

³⁵ Bkz. Haddâd, *el-Cevhere*, I, s. 183; Nevevî (ö. 1277), Ebû Hanife (ö. 767)'nin muhakkarat (*eşyayı hasîse*)'ta teâtî'yi caiz kabul ettiğini belirtmektedir. Bkz. Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, s. 162.

³⁶ Nisâ 4/29

³⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanaî'*, V, s. 134.

bölgelere has teatinin pahalı ürünlerde de olduğunu bu nedenle örfün kabul ettiği bir uygulamanın her iki tür eşyada da kabul görebileceğini söyleyebiliriz.

Şafiîler'in bazılarının tümüyle geçersiz saydığı teati şeklindeki bir alış-verişi bazı Şafiiler "muhakkarat"ta yani ucuz ürünlerde sınırlı şekilde kabul etmiştir. Böylece Hanefîler'in eşyayı hasîse olarak nitelediği ucuz ve değeri düşük ürünleri, Şafiiler "hakir" kökünden türemiş olan "muhakkarat" şeklinde kullanmayı tercih etmişlerdir.³⁸

4)Ceza Hukuku

Fakihler, eşyayı hasîse kapsamına giren bir malın çalınması sebebiyle hırsıza had cezası verilmeyeceğini ifade etmektedirler. Fakat burada hasis ya da hakir olarak nitelenen hasır gibi ürünlere ait örnekler yer alsa da, belirleyici olanın insanların örfü olduğu vurgulanmaktadır. Zira hasır gibi ürünler bazen sanat yönüyle değerli olabileceği için, insanlar tarafından eşyayı nefiseden sayılabileceği göz ardı edilmemelidir.³⁹

Bağavî, eşyâyı nefîseye dahil olan malı çalana hırsızlık haddi cezası verileceğini, eşyayı hasîse kapsamına giren malı çalan için had cezası uygulanmayacağını bu hadisten çıkarmışsa da,⁴⁰ kayda değer sayı ve miktarda eşyayı hasîse kapsamına giren malı çalmanın hırsızlık haddi gerektireceğini ifade edebiliriz. Zira eşyayı hasîseden olan tek bir ekmeğin çalınması, had cezası gerektirmese de, bir araba dolusu ekmeğin çalınması değer olarak büyük bir yekûn teşkil edeceği için eşyayı nefîse gibi had cezası gerektirecektir. Nitekim Bağavî de eşyayı hasîsenin satın alındığı dirhemlerin toplamının bir dinarın dörtte birine ulaştığında, hırsızlık haddi gerektireceği yani, eşyayı nefîse kapsamına gireceğini anlatmaktadır. Zira hadis rivayetinde ifade edilen miktar, bir dinarın çeyreğine denk düşmektedir.⁴¹ Benzer bir durum fülûs (*kûsur ya da bozuk para*) için de geçerlidir. Çünkü "fülûste zekat yoktur" görüşü⁴² önemli bir yekûn tutmayan altın ve gümüş dışındaki madenlerle, kûsuratı ödemek için

³⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, s. 162; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Vasît fi'l-Mezhep*, Ahmed Mahmûd İbrahim (thk.), III, Kâhire: Dâru'l-İslâm, 1417, s. 8.

³⁹ Abdurrahm b. Muhammed b. Süleyman Şeyhzâde Dâmad Efendi, *Mecmau'l-Enhûr fi Şerhi Mülteka'l-Ebhûr*, I, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty., s. 616.

⁴⁰ Bkz. Bağavî, *Şerhu's-Sünne*, X, s. 314.

⁴¹ Bkz. Bağavî, *Şerhu's-Sünne*, X, s. 314.

⁴² Bkz. Huraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, II, s. 177; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, s. 455.

kullanılan değeri düşük paraları ve hasîse kapsamına giren ürünlerin satın alınmasında kullanılan para birimini ifade etmektedir.⁴³ Hâlbuki bu küsuratı ya da ucuz ürünlerin satın alındığı fülûs/bozuk para, sayıca önemli bir yekûn tuttuğunda ve zekat nisabına ulaştığında zekat verilmesi gerekeceği açıktır. Şu halde fülûsteki durum ile eşyâyı hasîsedeki durum bu noktada benzer bir özellik arz etmektedir.

Sonuç

Çalışmada ele aldığımız eşyâyı nefise ve hasîse kavramları, mal tasnifleri içerisinde yer alan hususlardandır. Eşya hukukunda en genel ayırım, şeri açıdan değerlendirme konusu olan malın mütekavvim ya da meşru olup olmaması iken, vasfa ait özellikler daha detay tasnifleri gerekli kılmaktadır. Bu detay tasnifler, malın kıyemî-mislî, zahir-batın olması gibi isimlendirmeler şeklinde yer alırken, nefise ve hasîse ayırımı malın değerli-değeri düşük, pahalı ya da ucuz olup olmaması ile ilgilidir. Ayrıca bu ayırımların diğer disiplinlerde de yer aldığını görmekteyiz. İslam hukuk literatüründe ise, temel dört alan olarak değerlendirilen ibadetler, aile hukuku, alış-veriş ve ceza hukukunda bu kavramların yer yer kullanıldığını görmekteyiz. Eserlerde kimi zaman bu kavramların ne anlama geldiği izah edilip örneklendirilirken, kimi zaman da biliniyor olduğundan hareketle açıklayıcı bir ifade ya da örneklendirmeye yer verilmemektedir. Dolayısıyla bu kavramlara dahil olan mal ya da eşya, örfün tespit ettiği şekilde belirlenmektedir. Zira bir toplumda insanların değerli saydıkları pahalı ürünler eşyâyı nefise kapsamına girerken, değerli saymadıkları ucuz ürünler ise eşyâyı hasîse kapsamına girmektedir.

Kaynakça

- Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed b. el-Ferrâ; *Şerhu's-Sünne li'l-Bağavî*, Şuayb Arnavud ve Muhammed Zehîr eş-Şâviş (thk.) 15 cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Buhûfî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfü'l-Kına an Metni'l-İkna*, 6 cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbûrî; *Nihâyetü'l-Matlub fi*

⁴³ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XII, s. 137.

- Dirâyeti'l-Mezheb*, Abdulazîm Mahmûd ed-Deyyib (thk.), 20 cilt, Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Dalgın, Nihat; "İslâm Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", *OMÜİFD*, sy. 11, 1999, ss. 97-127.
- Dâmad Efendi, Abdurrahm b. Muhammed b. Süleyman Şeyhzâde; *Mecmau'l-Enhûr fi Şerhi Mülteka'l-Ebhûr*, 2 cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe; *Hâşiyetü'd-Desûkî ale'ş-Şerhi'l-Kebîr*, 4 cilt, Dâru'l-Fikr, ty.
- Ebû Ceyb, Sa'dî; *el-Kâmûsu'l-Fikhî Luğaten ve Istilâhen*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1977.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî; *Mefâtihü'l-Gayb*, 32 cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub; *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012.
- Ğalâyînî, Mustafa; *Câmiü'd-Dürûsü'l-Arabiyye*, Ali Süleyman Şübbâre (thk.), Dimeşk: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2007.
- Hacak, Hasan; "Mal", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., XXVII, 2003, ss. 461-465.
- Haddâd, Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed; *el-Cevheretü'n-Neyyire alâ Muhtasarı Kudûrî*, 2 cilt, el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Huraşî, Muhammed b. Abdullah; *Şerhu Muhtasarı Halîl li'l-Huraşî*, 8 cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî ed-Dımaşkî; *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6 cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî; *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Abdusselam Muhammed Hârûn (thk.), 6 cilt, Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem; *Lisân'ül-Arab*, 15 cilt, Beyrut: Dâru Sadr, 1414.

- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî; *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, 8 cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ty.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Müyessera*, 2 cilt, Beyrut: Dâru'n-Nefâes, 2010.
- _____; *Fıkıh Lugatı*, Ayhan Ak (çev.), İstanbul: Ocak Yay., 2012.
- Karahisârî, Mustafa b. Şemseddin el-Ahterî; *Ahterî Kebîr*, I-II, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed; *Bedâiu's-Sanaî' fi Tertîbi's-Şerâî'*, 7 cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, Heyet (hızl.), Necîb Havâvînî (thk.), yy., ty.
- Mergînânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl Ebu'l-Hasan Bürhânüddîn; *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 4 cilt, Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref; *el-Mecmû'Şerhu'l-Mühezzeb*, 20 cilt, Dâru'l-Fıkr, ty.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî; *Tefsîru'l-Kur'an*, Yasir b. İbrâhîm ve Ğuneym b. Abbas b. Ğuneym (thk.), 6 cilt, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Şemsü'l-Eimme; *el-Mebsût*, 30 cilt, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1993.
- Sînî, Mahmûd İsmail - es-Seyyid, İbrâhîm Yûsuf - er-Rufâi's-Şeyh, Muhammed; *el-Kavâidü'l-Arabiyyetü'l-Müyessere-1*, Ma'hadi Lügati'l-Arabiyye.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî; *el-Habâik ve'l-Ahbâri'l-Melâik*, Ebû Hâcir Muhammed (thk.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb; *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, 6 cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Tûsî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî; *el-Vasît fi'l-Mezhep*, Ahmed Mahmûd İbrahim (thk.), 7 cilt, Kâhire: Dâru'l-İslâm, 1417.